

Krzysztof Szczygielski

Uniwersytet w Białymstoku

ORCID: 0000-0002-2412-7415

Adam Mickiewicz o senacie i zgromadzeniach ludowych w starożytnym Rzymie

Adam Mickiewicz uznawany jest zarówno za najwybitniejszego polskiego poetę romantyzmu, jak i za jednego z najznakomitszych w skali europejskiej. Jego twórczość od ponad dwóch stuleci, kiedy to w 1818 roku debiutował wierszem *Zima miejska*¹, wzbudza zainteresowanie szerokiego grona badaczy. Rozlicznym zagadnieniom podejmowanym przez Mickiewicza poświęcono ogromną wręcz liczbę opracowań naukowych mogących wypełnić całe biblioteki. Dzieła, które wyszły spod pióra naszego wieszca narodowego, charakteryzują się ponadczasową wartością i stają się tym samym źródłem inspiracji dla kolejnych pokoleń czytelników. Doczekały się już one tłumaczeń na kilkadziesiąt języków świata, m.in. angielski, niemiecki, francuski, hiszpański, rosyjski, włoski, japoński, chiński, a nawet albański, estoński, szwedzki czy wietnamski. Lektura utworów poety stanowi świadectwo jego wszechstronnej wiedzy. Co ciekawe, czytelnicy prac Mickiewicza mogą odnaleźć w nich m.in. liczne odniesienia do problematyki natury prawnej. Badania prowadzone w tym zakresie przez historyków literatury, językoznawców, prawników i historyków prawa zaowocowały ukazaniem się wielu interesujących opracowań². Przedmiotem czynionych przez mistrza poezji

¹ *Tygodnik Wileński* 6 (1818): 254–256.

² Uwagę autorów przyciągał przede wszystkim poemat *Pan Tadeusz czyli Ostatni zajazd na Litwie: historia szlachecka z roku 1811 i 1812 we dwunastu księgach*, por. Dąbkowski:

uwag były też prawa antyczne, przede wszystkim zaś prawo rzymskie³. Celem niniejszego opracowania jest omówienie tych fragmentów twórczości wieszczca, w których znajdują się wzmianki dotyczące składu, organizacji i znaczenia senatu oraz zgromadzeń ludowych w starożytnym Rzymie.

Interesującymi informacjami dotyczącymi senatu poeta podzielił się w trakcie wykładu *Literatury słowiańskiej*, wygłoszonego w Paryżu 24 marca 1841 roku. Przybliżając słuchaczom zagadnienia związane z twórczością kronikarzy polskich XIII wieku, zwłaszcza zaś Wincentego Kadłubka (1150–1223), podkreślał silny wpływ kultury zachodniej na ich warsztat pisarski, który przejawiał się m.in. w znajomości dzieł autorów łacińskich. Wykładowca Collège de France zwracał uwagę, że to właśnie mistrz Wincenty i jemu współcześni, kreśląc dzieje państwa polskiego, odwoływali się często do rzymskich wzorców, wprowadzając tym samym do rodzimej tradycji elementy dziedzictwa cywilizacyjnego antycznego Rzymu:

Tak więc od samego początku dopatrują się senatu, *ordo senatorius*, szlachty, *ordo equester*; wydaje im się, że szlachta jest bardzo podobna do rycerstwa rzymskiego, nawet tytuły bywają w ten sposób tłumaczone. Pierwszy senator polski, kasztelan krakowski, to *princeps senatus*; później sobie przypomniał, że August był *princeps senatus*. Posłowie, nie znajdując w łacinie wyrazu na określenie swych obowiązków, przyjmują nazwę trybunów, *tribuni*, w historii Tytusa Liwiusza biorą sobie za wzór Grakchów i Mariusza i zaczynają działać według tych wskazań zaczerpniętych z dziejów Rzymu.

(Mickiewicz, t. 8: 318)

Cytowany *passus* jest świadectwem znajomości przez Mickiewicza zagadnień związanych z historią społeczną oraz organizacją polityczną starożytnego Rzymu. Na podkreślenie zasługuje okoliczność posłużenia się przez poetę łacińską terminologią prawniczą. Pierwszy z pojawiających się zwrotów – *ordo senatorius* – oznaczał stan senatorski. Wspomnieć trzeba, że na przestrzeni III i II wieku p.n.e. dosyć istotnym zmianom uległ obraz społeczeństwa rzymskiego.

50–54; 66–70; 82–88; Górski: 129–133; Breyer, 1955; Lizisowa, 1998; Zarębina, 1999; Mączyński: 59–82.

³ Ogólne informacje na ten temat podają: Kołakowski: 19; Sinko: 519–520; Kodrębski: 53–54. Szerzej tą materią zajmował się Szczygielski, 2015a: 281–295; 2015b: 169–185; 2016: 10–12.

W ich wyniku doszło do wyodrębnienia się warstwy określanej mianem *nobilitas*, którą tworzyli przedstawiciele dawnych rodów patrycjuszowskich i zamożnych rodów plebejskich. Piastowali oni różne urzędy państwowe, co dawało im dostęp do senatu. W okresie późnej republiki *nobilitas* uzyskała ogromne znaczenie polityczne, sprawując faktyczną władzę w państwie. To głównie z jej grona wywodzili się urzędnicy, to jej reprezentanci wchodziłi w skład senatu i to ona, dzięki wpływom wśród licznej klienteli, mogła decydować o biegu wielu spraw rozstrzyganych na zgromadzeniach ludowych (Alföldy: 59–60). W parze z dominującą pozycją polityczną arystokracji senatorskiej szła także bardzo silna pozycja ekonomiczna, której podstawę stanowiły ogromne posiadłości ziemskie (*latifundia*). Swoje majątki powiększała również dzięki łupom wojennym, nabywaniu na licytacji ziemi państwowej i dóbr niewypłacalnych dłużników. Zewnętrznym wyrazem przynależności do *nobilitas* był noszony strój – toga obramowana purpurą (*toga praetexta*) i *anulus aureus*, czyli złoty pierścień (Tarwacka, Zabłocki: 44). W czasie igrzysk senatorowie zajmowali honorowe miejsca w specjalnie wydzielonych dla nich rzędach⁴. Wszystko to prowadziło do wyraźnego odizolowania się od reszty społeczeństwa i w konsekwencji do wytworzenia stanu społecznego zwanego *ordo senatorius*. Ważną zmianą, jaka nastąpiła w okresie pryncypatu, było zaliczenie do tego stanu nie tylko samych senatorów, lecz także członków ich rodzin (Suetonius, *Divus Augustus*: 38,2). Przynależność do niego uwarunkowana była jednak posiadaniem odpowiedniego cenzusu majątkowego (Talbert: 47–53). Przedstawicielom stanu senatorskiego przysługiwał zaszczytny tytuł „męża najznakomitszego” (*vir clarissimus*).

Kolejny z użytych przez Mickiewicza zwrotów – *ordo equester* – oznaczał stan ekwicki, zwany także rycerskim. Jego nazwa wywodziła się od obywateli służących w wojsku jako jeźdźcy (*equites*). Ukształtowanie się tego stanu w strukturze społecznej antycznego Rzymu nastąpiło w późnej republice. *Equites* nie podejmowali w zasadzie aktywności politycznej, koncentrując się na prowadzeniu działalności gospodarczej związanej z handlem, świadczeniem usług bankierskich, dzierżawą cel i podatków czy zapewnianiem dostaw na potrzeby

---

⁴ Z przekazu rzymskiego historyka Liwiusza wynika, że już w 194 r. p.n.e. za edylatu Aulusa Atyliusza Serranusa i Lucjusza Skryboniusza Libona senatorowie po raz pierwszy oglądali igrzyska na specjalnie wydzielonych dla nich miejscach, por. Livius, *Ab Urbe condita*: 34,54,4.

armii. Symbolem przynależności do stanu ekwickiego był wąski purpurowy pas na tunice (*angustus clavus*), w przeciwieństwie do szerokiego pasa, jaki nosili senatorowie (*latus clavus*), i złoty pierścień (Alföldy: 78–79; Tarwacka, Zabłocki: 45). Ekwici mieli prawo do zasiadania w czasie publicznych widowisk w specjalnie wydzielonych rzędach, tuż za senatorami⁵. Przysługiwał im również honorowy tytuł „męża znakomitego” (*vir egregius*). W okresie pryncypatu członków *ordo equester* powoływał cesarz, po spełnieniu przez kandydatów wymogów dotyczących nienagannego trybu życia, określonej wielkości posiadanego majątku i wolnego urodzenia się (Łoposzko: 25–26; Tarwacka, Zabłocki: 129).

Mickiewicz wzmiankuje także o zaszczytnym tytule pierwszego senatora (*princeps senatus*)⁶. W Rzymie okresu republiki przysługiwał on senatorowi, którego nazwisko wpisywane było przez cenzorów dokonujących spisu składu senatu (*lectio senatus*) na pierwszym miejscu listy. Tę honorową funkcję pełnił zazwyczaj najstarszy wiekiem i cieszący się najwyższym szacunkiem aktualnie urzędujący bądź były cenzor (Livius, *Ab Urbe condita*: 27,11,9–11; 39,52,1; 40,51,1.) To właśnie jego prowadzący obrady senatu pytał jako pierwszego o wyrażenie opinii w dyskusji (Gellius, *Noctes Atticae*: 4,10,1–4.) Wiadomo, że wykonujący kompetencje cenzorskie Oktawian podczas przeprowadzania *lectiones senatus* zawsze dbał o to, by znaleźć się na czele listy senatorów. W *Res gestae divi Augusti*⁷, czyli autobiografii zawierającej opis czynów, w głównej mierze politycznych i wojskowych, władca podkreślał, że był *princeps senatus* przez 40 lat⁸. Można więc sądzić, że tytuł ten miał dla niego szczególne znaczenie w warstwie polityczno-ideologicznej (Markelov: 215). Zaznaczyć trzeba,

⁵ Kwestię tę regulowała *lex Roscia theatralis* z 67 r. p.n.e. (Rotondi: 374–375). Wzmiankują o niej także m.in. Livius, *Periochae*: 99 i Cicero, *Pro Murena*: 19,40. Szerzej na temat tej ustawy Rawson: 83–114. Rzymski pisarz Swetoniusz informuje, że cesarz Neron przeznaczył dla członków *ordo equester* oddzielne od reszty miejsca do siedzenia w cyrku (Suetonius, *Nero*: 11,1). Cesarz Domicjan zabronił zaś, by przygodni widzowie zasiadali w teatrze na ławach przeznaczonych dla rycerstwa (Suetonius, *Domitianus*: 8,3).

⁶ Szerzej na ten temat por. Suolahti: 207–218; Bonnefond-Coudry: 103–134; Tansey: 15–30; Rafferty: 1–22.

⁷ Ze względu na najbardziej znane miejsce odkrycia inskrypcji (Ancyra, obecnie turecka Ankara), określana jest ona również jako *Monumentum Ancyranum*.

⁸ *Res gestae divi Augusti*: 7,2. O posiadanym przez Oktawiana tytule *princeps senatus* informuje także historyk Kasjusz Dion w dziele *Historia Romana*: 53,1,3; por. też Mommsen, 1875: 834–835.

że o wspomnianym tytule przysługującym pierwszemu z cesarzy rzymskich informuje w swojej pracy poświęconej historii starożytnej Joachim Lelewel (1786–1861), który pisał tak: „Był jednak *princeps* w senacie, był imperatorem, którego tytułu i w mieście nie opuszczał, a za tym w całym państwie posiadał władzę pokoju i wojny, życia i śmierci; przyjmował dostojęństwo konsulatu, a przez to stawał na czele władz rzeczypospolitej” (Lelewel: 226). Warto przypomnieć, że w trakcie swoich studiów w Wilnie Mickiewicz uczęszczał na wykłady historii powszechnej prowadzone przez Lelewela. Poeta bardzo wysoko oceniał skreślone przez tego historyka *Dzieje starożytne*, czemu dał wyraz w liście napisanym do niego w 1828 roku (Mickiewicz, t. 14: 367–370). Być może właśnie ta praca była dla wieszca źródłem wiedzy na temat posiadanego przez Augusta tytułu *princeps senatus*.

W końcowych wierszach analizowanego fragmentu poeta wspomina rzymskich trybunów oraz przywołuje braci Grakchów i Mariusza. Chodzi tu oczywiście o dwóch sławnych w dziejach Wiecznego Miasta trybunów plebejskich. Pierwszy z nich to Tyberiusz Semproniusz Grakchus, pełniący urząd trybuna w 133 r. p.n.e., drugi zaś to Gajusz Semproniusz Grakchus, który godność trybuna piastował w 123 oraz 122 r. p.n.e. Ostatnią z wymienionych postaci jest polityk okresu republiki, znany dowódca armii rzymskiej, Gajusz Mariusz. Do trybunów powraca Mickiewicz jeszcze w dalszej części marcowego wykładu *Literatury słowiańskiej*, zwracając uwagę na jedno z przysługujących im uprawnień związanych z działalnością rzymskiego senatu:

Przypominano sobie, że w gminie słowiańskiej, kiedy radzono nad sprawami ważnymi, zmuszano mniejszość, by głosowała wraz z większością; czasem przymocą łamano przeciwników; był to starodawny zwyczaj Słowian. Teraz historycy tłumaczą go, przypominając sobie intercesję trybunów rzymskich, którzy mieli prawo założyć *veto* przeciw postanowieniom senatu.

(Mickiewicz, t. 8: 318)

Wspomnieć trzeba, że do utworzenia urzędu trybuna plebejskiego (*tribunus plebis*) doszło podczas tzw. pierwszej secesji na Górę Świętą (*secessio in montem Sacrum*) w 494 roku p.n.e., co było wynikiem walki toczonej między patrycjuszami i plebejuszami (Livius, *Ab Urbe condita*: 2,32–33; D. 1,2,20; por. też Zmigryder-Konopka: 1–12). Był to urząd charakteryzujący się cechami kolegialności i kadencyjności. Początkowo podstawowe zadanie trybunów

sprowadzało się do ochrony interesów plebejuszy, w późniejszym zaś czasie wszystkich obywateli, przed uciskiem i bezprawnymi działaniami ze strony wyższych urzędników. W ramach posiadanych uprawnień⁹ trybunowie mieli m.in. prawo do sprzeciwu (*intercessio*) zarówno wobec decyzji podjętych przez *magistratus*, z wyłączeniem jednak dyktatora, jak też swoich kolegów. Mogli również skorzystać z prawa do intercesji w celu uniemożliwienia podjęcia przez senat uchwały (*senatus consultum*)¹⁰ i właśnie to uprawnienie trybunów plebejskich wzmiankuje mistrz poezji. Zaznaczyć należy, że w okresie pryncypatu nie odgrywali oni już w życiu politycznym Rzymu większej roli. Stało się tak na skutek przejścia przez cesarzy przysługujących dotychczas trybunom kompetencji (Zoll: 259; Tarwacka, Zabłocki: 145).

Odniesienia do senatu rzymskiego pojawiły się także na wykładzie *Literatury słowiańskiej* przeprowadzonym 21 maja 1841 roku. Mówiąc o panowaniu Iwana IV Groźnego (1530–1584) i bardzo szerokim zakresie uprawnień przyznanych temu władcy, wieszcz wygłosił następującą opinię:

To sławne zarządzenie przypomina bardzo dekret spódlonego senatu rzymskiego, który również przyznawał cesarzom prawo rozrządzania życiem i mieniem poddanych, a raczej przelewał na cesarzy wszystkie prawa senatu i ludu rzymskiego.

(Mickiewicz, t. 9: 79)

Wykładowca Collège de France nawiązał tu zapewne do wydarzeń z 27 roku p.n.e., kiedy to Oktawian podczas posiedzenia senatu zrzekł się nadzwyczajnych prerogatyw, które otrzymał jako triumwir w 43 roku p.n.e. i wyraził chęć przywrócenia ustroju republikańskiego. Senat postanowił przyznać mu jednak dotychczasowe kompetencje, prosząc usilnie o ich przyjęcie. Wyrażona przez Oktawiana zgoda oznaczała legitymizację sprawowanej przez niego władzy i stała się początkiem nowego okresu w dziejach Rzymu – pryncypatu. Władca otrzymał od senatu zaszczytny tytuł *Augustus*, którym zastępował własne imię *Octavianus*, o czym sam przypominał w *Res gestae divi Augusti*: 34,1–2. Z biegiem czasu cesarz przejmował stopniowo liczne uprawnienia przysługujące wcześniej urzędnikom, senatowi oraz zgromadzeniom ludowym,

---

⁹ Na temat trybunów plebejskich i przysługujących im kompetencji por. np. Mommsen, 1874: 247–303; Lécivain: 418–423.

¹⁰ Przykłady takich intercesji podają Mommsen, 1874: 269–271 i Willems, 1883: 201–202.

dążąc konsekwentnie do skupienia pełni władzy. O uzyskaniu kompetencji trybunów plebejskich wspominał w swoim opracowaniu J. Lelewel: „[...] przyjął *tribunitiam potestatem*, która nie tylko czyniła go panem wszelkich obrad senatu i ludu, ale nadto czyniła osobę jego nietykalną. Tym sposobem władał Cesarz Oktawian rządzającą” (Lelewel: 226). O przejściu w ręce Augusta władzy zarówno ludu, jak i senatu pisał także Kasjusz Dion (*Historia Romana*: 53,17,1). Wieszcz znał przywołane prace i jego opinie wygłoszone podczas wykładu na temat senatu rzymskiego wynikały zapewne z lektury tych dzieł.

Wiele wątków związanych z senatem i zgromadzeniami ludowymi w starożytnym Rzymie mieści utwór *Elekcja Nerwy*, spisany pod dyktando Mickiewicza przez jego przyjaciela Aleksandra Chodźkę¹¹ w Paryżu 2 czerwca 1853 roku.

Obrazując sytuację, jaka zaistniała w stolicy *Imperium Romanum* po śmierci panującego w latach 81–96 cesarza Domicjana, poeta podkreślał, że odżywały wspomnienia historyczne dawnego Rzymu i chęć urzeczywistnienia ich na nowo. Odnosił się przy tym do niezwykle ważnej roli, jaką w politycznej organizacji państwa rzymskiego odgrywał we wcześniejszych stuleciach senat wraz z ludem rzymskim:

Zdało się wszystkim, że znowu *Senatus Populusque Romanus* wchodzi na nowo w swoje prawa, zawiązuje na powrót łańcuch życia historycznego, przerwany chwilowymi wdzierstwami *imperium*, czyli *principatus* (bo te władze cesarzów do czasu historyka Tacyty nazywano nie tyranią ani królestwem, ale *principatus*). Kupił się więc na placach Rzymu senat i lud.

(Mickiewicz, t. 7: 133)

W cytowanym fragmencie Mickiewicz posłużył się formułą *Senatus populusque Romanus*, oznaczającą senat i lud rzymski. W okresie republiki i początkach pryncypatu formułę tę stosowano jako oficjalną nazwę państwa rzymskiego. Podkreślała ona rolę zarówno ludu, jak i senatu w kwestiach związanych ze stanowieniem prawa oraz zarządzaniem państwa (Berger: 696). Co prawda, poeta nie wymienia *expressis verbis* kompetencji przysługujących senatowi i zgromadzeniom ludowym na przestrzeni minionych już w dziejach

---

¹¹ Aleksander Chodźko (1804–1891), poeta, orientalista i sławista. Należał do kręgu litewskich przyjaciół Mickiewicza. Studiował na Wydziale Literatury i Sztuk Wyzwolonych Uniwersytetu Wileńskiego. W 1857 r. objął katedrę języków i literatur słowiańskich w Collège de France, por. Płoszewski, 1937: 380–381.

Rzymu wieków, ale lektura dalszych ustępów *Elekcji Nerwy* daje podstawy by sądzić, że posiadał on dosyć solidną wiedzę na temat funkcjonowania tych organów, o których pisał tak:

Senat trwał jeszcze, złożony już nie z dawnych patrycjuszów, ale z ludzi znakomitych urzędowaniami, dostatkami i wpływami, przechowujących nawet historyczne podania dawnego senatu. Ludu wcale nie było. Dawne *comitia*, jedne całkiem ustały, drugich pamięć przechowała się w czczych formalnościach, kiedy zwoływano czasem urzędowych niby reprezentantów kuryj, pokoleń (*tribus*), centurj.

(Mickiewicz, t. 7: 133)

Poeta zwrócił uwagę na zmiany zachodzące w składzie senatu. Pierwotnie członkowie tego organu rekrutowali się spośród reprezentantów rodów patrycjuszowskich (*patres*), a ich wyboru dokonywał król (*rex*). Początkowo senat, którego nazwa wywodzi się od słowa *senex*, czyli starzec, liczył 100 członków (Livius, *Ab Urbe condita*: 1,8,7). Za panowania króla Tarkwiniusza Starego miało zasiadać w nim już 300 senatorów (Bloch: 43; Dydyński: 68). W okresie republiki ich liczba zaczęła jednak stale rosnąć. Za dyktatury Lucjusza Korneliusza Sulli powiększyła się do 600, a w czasach Juliusza Cezara wzrosła do 900. Prawo wyznaczania członków senatu przysługiwało konsulom, następnie zaś cenzorom na mocy ogłoszonej w 318 bądź 312 roku p.n.e. *lex Ovinia de senatus lectione* (Rotondi: 233–234; Tarwacka: 221–230). Na listę senatorów (*album senatorum*) trafiali byli urzędnicy: konsulowie, pretorzy, edylowie kurulni, dyktatorzy, cenzorzy, kwestorzy, trybunowie i edylowie plebejscy (Willems, 1888: 192–193). Wiele ważnych zmian dotyczących składu senatu wiąże się z działaniami podjętymi przez Oktawiana Augusta. Władca ten przywrócił, jak wynika z relacji Swetoniusza, nadmiernie liczny senat stanowiący podejrzaną i bezładną zbiegowiską do dawnego stanu świetności (Suetonius, *Divus Augustus*: 35,1). Wówczas organ ten liczył ponownie 600 członków (Talbert: 131–134).

Jak trafnie zauważył wieszcz, skład senatu uległ w okresie pryncypatu – w porównaniu do czasów królestwa i początków republiki – dosyć istotnym zmianom. Wchodziły do niego osoby doświadczone w zarządzaniu państwem, odznaczające się wysokim statusem majątkowym oraz znacznymi wpływami w sprawach natury politycznej. W pierwszych wiekach cesarstwa szeregi stanu senatorskiego zaczęły w coraz większym stopniu zasiląć tzw. nowi ludzie (*homines novi*), którzy nie pochodzili z arystokracji senatorskiej. Wywodzili się oni

z różnych warstw społecznych. Byli to w głównej mierze cieszący się najwyższym zaufaniem i dosyć zamożni członkowie rodzin ekwickich. Swoją wysoką pozycję zawdzięczali służbie wojskowej bądź karierze urzędniczej w administracji państwowej. Coraz częściej skład senatu uzupełniany był przedstawicielami italskiej arystokracji municypalnej oraz bogatymi i wpływowymi ludźmi z prowincji, najpierw zachodnich, a później również wschodnich (Alföldy: 162–163; Łoposzko: 12–15). Ze względu na status społeczny, posiadane bogactwa i wpływy polityczne członków stanu senatorskiego, stan ten określano mianem najświetniejszego (Suetonius, *Caligula*: 49,1).

Procesy zachodzące w strukturze społecznej Rzymu wczesnego cesarstwa, uwidaczniające się m.in. zmianami w gronie osób piastujących godność senatora, były Mickiewiczowi dobrze znane, co potwierdza dalszy wyimek *Elekcji Nerwy*:

Było też jeszcze coś podobnego do dawniejszego stanu rycerstwa (*equites*), znaczna liczba ludzi dostatniejszych, świątlejszych, którzy nabyli znajomość spraw publicznych w urzędowaniach skarbowych i administracyjnych. Ten tedy zbór senatorów, mających godność urzędowniczą przyznaną, i stanu rycerskiego, czyli ekwitów, stanowił wówczas w Rzymie klasę najwięcej wpływu mającą. Koło niej zbiegało się nieco motłochu, któremu senatorowie i stan rycerski radzi byli nadawać tytuł ludu rzymskiego.

(Mickiewicz, t. 7: 133)

Powróćmy do analizy przywołanego wcześniej fragmentu *Elekcji Nerwy* i wzmianki poety o osobach, które miały przechowywać „historyczne podania dawnego senatu”. Wyjaśnić należy, że zgodnie z dawną republikańską praktyką senatorzy robili notatki z przebiegu posiedzenia senatu. Następnie na ich podstawie prowadzący obrady, przy udziale kilku senatorów, redagował stosowną uchwałę, zwaną *senatus consultum* (Willems, 1883: 204–205; Dydyński: 75–76). Wszelkie zapiski poświadczające wydarzenia, jakie miały miejsce w senacie, stanowiły własność osób, które je przygotowały. Obowiązek zaś sporządzania protokołów z posiedzeń tego organu (*acta senatus*, por. Talbert: 308–323) oraz podawania ich do publicznej wiadomości w urzędowym biuletynie (*acta diurna, acta populi*, por. Berger: 341) wprowadził dopiero Juliusz Cezar w czasie sprawowania swojego pierwszego konsulatu w 59 roku p.n.e. (Suetonius, *Divus Iulius*: 20,1; por. też Pilch: 79–82). Można przypuszczać, że użyte przez Mickiewicza słowo „podania”, rozumiane jako „opowieści przekazane tradycją” (Górski: 240),

odnosi się do senatorskich notatek (*commentarii*), które zawierały informacje na temat dyskusji poprzedzających głosowania i podjętych później przez senat rozstrzygnięć. Sprawozdania takie były już ogłaszane okazjonalnie jeszcze przed regulacją Cezara, ale nie miały one charakteru urzędowego (Humbert: 51). Swetoniusz podaje, że August zabronił publikowania protokołów z obrad senatu (Suetonius, *Divus Augustus*: 36,1), choć jak wynika z relacji przekazanej przez rzymskiego historyka Tacyta, przebieg odbywających się posiedzeń był nadal dokumentowany (Tacitus, *Annales*: 5,4).

Nie można również wykluczyć, że fraza „historyczne podania dawnego senatu” odnosi się do uchwał ogłaszanych przez senat starożytnego Rzymu. Przypomnieć trzeba, że pieczę nad nimi sprawowali konsulowie, którzy składali je do skarbcza (*aerarium populi Romani*), zwanego także *aerarium Saturni*, gdyż mieścił się on w świątyni boga Saturna. Tam też znajdowało się archiwum państwowe. Bezpośredni nadzór nad archiwizacją uchwał senatu powierzono kwestorom na stałe przebywającym w Rzymie (*quaestores urbani*). Urzędnicy ci dołączali kolejne *senatus consulta* z danego roku do oddzielnych ksiąg, dzięki czemu osoby zainteresowane mogły otrzymywać z nich poświadczony urzędowo kopie (Dydyński: 77–78). W okresie republiki przechowywaniem uchwał senatu zajmowali się też edylowie plebejscy (*aediles plebis*), umieszczając je w świątyni bogini Cerery¹², gdzie było archiwum plebejskie. Deponowano w nim także uchwały przyjęte na zgromadzenia plebejskich, zwane *plebiscita* (D. 1,2,2,21). W przypadku uchwał senatu chodziło prawdopodobnie o przyjmowanie tylko tych, którymi z różnych względów zainteresowani byli plebejusze¹³. Miało to stanowić dla nich zabezpieczenie przed próbami sfalszowania treści takich regulacji.

Słowa Mickiewicza o tym, że „ludu wcale nie było”, odnoszą się do faktycznego upadku znaczenia zgromadzeń ludowych (*comitia*). Organy te, posiadając szereg istotnych kompetencji w zakresie stanowienia prawa, wyboru urzędników

---

¹² Informację o wprowadzeniu przez konsulów zwyczaju przekazywania uchwał senatu do świątyni Cerery na ręce edylów plebejskich przekazuje Liwiusz, *Ab Urbe condita*: 3,55,13; por. też Loska: 32–33.

¹³ Opinię taką prezentuje Willems, 1883: 220–221. W podobnym tonie wyraża się również Zoll: 123, zdaniem którego w świątyni Cerery przechowywane były tylko *senatus consulta* dotyczące wniosków uchwalonych na zebraniach plebejskich.

czy też sądownictwa¹⁴, odegrały niebagatelną rolę w historii starożytnego Rzymu. Wydaje się, że poeta, mówiąc o całkowitym ustaniu jednych ze zgromadzeń ludowych, mógł mieć na myśli najdawniejszą strukturę polityczną, mianowicie zgromadzenia kurialne (*comitia curiata*). Ich znaczenie polityczne malało jednak z biegiem czasu i w późnej republice służyły one jedynie do dokonywania czynności o charakterze sakralnym i prywatnoprawnym. Poszczególne kurie reprezentowane były już tylko przez 30 liktorów (*lictors curiati*, por. Tarwacka, Zabłocki: 61–62).

Jeśli chodzi o pozostałe rodzaje zgromadzeń ludowych – *comitia centuriata* oraz *comitia tributa* – to powiedzieć trzeba, że już w ostatnim wieku przed Chrystusem widoczne były symptomy głębokiego kryzysu w prawidłowym ich funkcjonowaniu. Trudności te wynikały przede wszystkim z rosnącej liczby obywateli rzymskich, którzy rozproszeni na coraz większym terytorium państwa rzymskiego nie byli w stanie zebrać się razem w jednym miejscu. W okresie pryncypatu funkcje ustawodawcze zgromadzeń przejął stopniowo senat, którego uchwały (*senatus consulta*) stały się wówczas źródłem powszechnie obowiązującego prawa (G. 1,4; I. 1,2,5; D. 1,2,2,9; D. 1,3,9). Zgromadzenia ludowe utraciły także na rzecz senatu uprawnienie do wybierania urzędników. Cesarze uzyskali jednak możliwość polecania swoich kandydatów (*ius commendationis*), których określano mianem *candidati Caesaris*. Ich powołanie, z uwagi na pozycję polityczną panującego, stawało się czystą formalnością. Zachowano natomiast, w celu upozorowania republikańskich wzorców, dawną praktykę uchwalania przez *comitia* aprobującej wybór *lex curiata de imperio* (Zoll: 253–254; Berger: 550–551). Dodać należy, że zgromadzenia ludowe zbierały się jeszcze, choć już w wynaturzonej formie, w początkach pryncypatu¹⁵ i zdołały przyjąć wiele ważnych *leges*, zwłaszcza w czasach Augusta (27 r. p.n.e. – 14 r. n.e.) Zakończenie ich aktywności ustawodawczej przypada na schyłek I wieku po Chrystusie. Za ostatnią wydaną ustawę przyjmuje się *lex agraria* z 96 roku, kiedy władzę sprawował Nerwa (D. 47,21,3,1). W późniejszym okresie zaprzestano zwoływania zgromadzeń, chociaż nigdy nie zostały one formalnie zniesione.

---

¹⁴ Uprawnienia przysługujące zgromadzeniom ludowym w antycznym Rzymie obszernie przedstawia Humbert, 1887: 1374–1401; por. też Mousourakis: 16–18 i 57–58.

¹⁵ Działalność zgromadzeń ludowych próbował wznowić cesarz Kaligula, por. Suetonius, *Caligula*: 16,2.

Materia związana z działalnością senatu poruszana była przez Mickiewicza także w innych jego dziełach. W utworze *Pierwsze wieki historii polskiej*, wydanym po raz pierwszy dopiero po śmierci poety¹⁶, znajduje się następujący fragment:

Wszędzie jest zwyczajem, że panujący otaczają się przyboczną radą, ale w krajach chrześcijańskich królowie, wzywając do rady biskupów, jako najuczestniejszych i najwięcej wpływu mających, nie mogli takowej rady za podległy senat rzymski albo za drżący na skinienie dywan uważać.

(Mickiewicz, t. 7: 73)

Nie ma wątpliwości, że wieszcz nawiązał tu do tego okresu w dziejach senatu, w którym został on w ogromnej mierze podporządkowany panującym kolejno cesarzom i nie posiadał już faktycznego wpływu na podejmowanie wielu istotnych dla funkcjonowania państwa decyzji. Wiedzę o roli senatu w czasach cesarstwa mógł czerpać Mickiewicz m.in. ze znanego mu dobrze dzieła Swetoniusza, w którym pisarz ten wspominał o senacie klęczącym u kolan Tyberiusza i usilnie proszącym go o przyjęcie władzy (Suetonius, *Tiberius*: 24,1). Podobne informacje mieściła też praca J. Lelewela, który pisał: „Senatu obrady trwały, ale tam zasiadał imperator i jego rozkaz stanowił [...]. Senat, staraniem Cesara i Augusta dostatecznie na skinienie panującego urządzony, wysadzał się w pochlebstwo i wysłużność. Czołgał się ze wszelką podłością” (Lelewel: 227–228). W cytowanym fragmencie poeta przyrównuje podległość senatu rzymskiego do „drżącego na skinienie dywanu”, która to formuła odnosiła się do rady przybocznej sultana tureckiego (Płoszewski, 1950: 275).

Pojawiające się w pracach Mickiewicza fragmenty poświęcone senatowi i zgromadzeniom ludowym w starożytnym Rzymie składają do postawienia pytania o to, skąd mistrz poezji czerpał wiedzę na ich temat. Podstawowe wiadomości dotyczące świata antycznego, w tym jego kultury, instytucji ustrojowych czy struktury społecznej zdobył już w nowogrodzkiej szkole powiatowej. Tam też miał okazję zapoznać się z wieloma utworami pisarzy antycznych, takich jak: Cyceron, Liwiusz, Tacyt, Plutarch, Swetoniusz, Gelliusz czy Kasjusz Dion

---

¹⁶ Dzieło pisane było przez Mickiewicza w latach 1836–1838. Ukazało się ono najpierw w przekładzie francuskim synów poety, Aleksandra i Władysława, pt. *Les premiers siècles de l'histoire de Pologne*, Paris 1868, a następnie w tym samym roku, również w Paryżu, wydał je w języku polskim Leonard Rettel, por. Maślanka: 149.

(Sinko: 533–534). Swoją wiedzę pogłębiał w trakcie odbywania studiów na Wydziale Nauk Moralnych i Politycznych oraz na Wydziale Literatury i Sztuk Wyzwolonych Uniwersytetu Wileńskiego. Uzupelniał ją dodatkowo o liczne opracowania, z których korzystał w trakcie pracy pedagogicznej w kowieńskiej szkole powiatowej, gdzie w latach 1819–1823 był nauczycielem literatury, historii i prawa¹⁷. Wiadomo, że Mickiewicz sięgał również do publikacji traktujących o dziejach starożytnego Rzymu. Tytułem przykładu wskazać można na dzieła znanych historyków: Edwarda Gibbona (1737–1794) *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*¹⁸, vol. 1–6, London 1776–1788; Bartholda Georga Niebuhra (1776–1831) *Römische Geschichte*¹⁹, Berlin 1811–1812; Julesa Micheleta²⁰ (1798–1874) *Histoire romaine*, Paris 1831 czy wspomnianego już wcześniej Joachima Lelewela. Być może jakiś wpływ na bliższe zainteresowanie się przez poetę materią związaną z organizacją polityczną antycznego Rzymu i regulacjami natury prawnej miała okoliczność, że jego młodszy brat Aleksander Julian (1801–1871) był prawnikiem. Uczył on od 1828 roku prawa rzymskiego w Liceum Krzemienieckim, a po upadku powstania listopadowego i zamknięciu tej placówki przez władze carskie wykładał je następnie w Uniwersytecie św. Włodzimierza w Kijowie (1834–1839) oraz w Uniwersytecie Charkowskim (1839–1858, por. Szczygielski, 2015b: 179).

Wczytując się w obecne w utworach Mickiewicza odniesienia do senatu rzymskiego, warto także zwrócić uwagę na wygłoszony przez niego 11 czerwca 1841 roku wykład *Literatury słowiańskiej*. Omawiając dramat autorstwa Jana Kochanowskiego (1530–1584) pt. *Odprawa posłów greckich*, mistrz poezji wspominał ówczesnego podkanclerzego koronnego Jana Zamoyskiego (1542–1605),

¹⁷ Szerzej na ten temat por. Méyet: 321–330; Białynicka: 89–118; Półturzycki: 56–83.

¹⁸ O tym, że Mickiewicz korzystał z tego opracowania, wiadomo z napisanego przez poetę w Rzymie 6 lutego 1830 r. listu do J. Lelewela, por. Mickiewicz, t. 14, 1953: 466–468. Dzieło angielskiego historyka przywołuje także wieszcz w trakcie wygłoszonego 12 listopada 1839 r. wykładu *Literatury słowiańskiej* w Akademii Lozańskiej, por. Mickiewicz, t. 7, 1950: 157.

¹⁹ W liście do J. Lelewela, datowanym na 6 lutego 1830 r., Mickiewicz wspominał o czytaniu książek poświęconych historii rzymskiej. Wśród wskazanych przez poetę autorów prac znalazł się m.in. B. Niebuhr, por. Mickiewicz, t. 14, 1953: 466–468.

²⁰ Wieszcz korzystał z dzieła francuskiego uczonego, przygotowując się do prowadzenia *Wykładów lozańskich* (Dernałowicz: 511). Warto dodać, że poeta poznał J. Micheleta w 1837 r., który przez wiele lat był wykładowcą w Collège de France, gdzie pracował też Mickiewicz, prowadząc w latach 1840–1844 wykłady *Literatury słowiańskiej*.

na którego prośbę Kochanowski zgodził się na premierowe wystawienie tego utworu²¹ w Jazdowie pod Warszawą 12 stycznia 1578 roku²². Mickiewicz przypomniał słuchaczom Collège de France, że Zamoyski „sam napisał klasyczne dzieło o starożytności” (Mickiewicz, t. 9, 1952: 149). Wieszczy miał tu oczywiście na myśli rozprawę *De senatu romano libri duo*²³, opublikowaną po raz pierwszy w Wenecji w roku 1563. Praca Zamoyskiego poświęcona została szeroko rozumianej problematyce związanej z organizacją i funkcjonowaniem senatu rzymskiego, przeważnie w okresie republiki. W następnych stuleciach doczekała się ona kilku kolejnych wydań, m.in. w zbiorze Johanna Geорга Graeviusa (1632–1703) *Thesaurus antiquitatum Romanarum*, vol. 1, *Traiecti ad Rhenum* 1694 oraz *Venetiis* 1732. Poeta, przygotowując się do swoich prelekcji w Lozannie, korzystał ze zbioru niemieckiego uczonego (Dernałowicz: 511). Można więc zatem z dużym prawdopodobieństwem przypuszczać, że zapoznał się też z rozprawą Zamoyskiego, choć nie da się tego stwierdzić z całą pewnością.

Lektura dzieł Mickiewicza pozwala stwierdzić, że wielokrotnie dawał on w nich wyraz swoim zainteresowaniom historyczno-prawnym, sięgając przy tym często do czasów starożytnego Rzymu. Odniesienia do senatu rzymskiego oraz zgromadzeń ludowych pojawiały się przy okazji poruszania przez wieszczka problematyki republiki i jedynowładztwa, skorelowanej w jego spuściznie literackiej z zagadnieniem ścierania się w łonie Słowiańszczyzny republikańskiej Polski i despotycznej Rosji. Jak ważne znaczenie przypisywał Mickiewicz walce między tymi modelami ustrojowymi, świadczy w szczególności jego artykuł *O partii polskiej*, opublikowany w 1833 roku na łamach paryskiego czasopisma „Pielgrzym Polski” (Mickiewicz, t. 6, 1950: 90–93). Wspomnieć także trzeba o przywołaniu przez poetę w utworze *Pan Tadeusz* (Mickiewicz, t. 4, 1949: 11) postaci nieprzejednanego zwolennika republiki rzymskiej Marka Porcjusza Katona (95–46 p.n.e.), który stał się wzorem człowieka o nieugiętych zasadach, zawsze walczącego o sprawiedliwość oraz całkowicie oddanego służbie dla

---

²¹ Na temat relacji między humanistami por. Kowalczyk, 1984: 263–281 i Okoń: 1–23.

²² Spektakl miał uświetnić uroczystości weselne Jana Zamoyskiego i Krystyny Radziwiłłówny (1560–1580), którzy zawarli małżeństwo pod koniec grudnia 1577 r. Widowisko zaszczyciła swoją obecnością para królewska – Stefan Batory (1533–1586) i Anna Jagiellonka (1523–1596). Szerzej na ten temat por. Kowalczyk, 1964: 242–251; Pelc: 6–7.

²³ Szerzej na temat tego dzieła por. Kuryłowicz, Witkowski, 1997.

Ojczyzny. Mając na uwadze tematykę niniejszego opracowania, dodać można, że według świadectwa przekazanego przez Plutarcha, Katon miał nie opuszczać żadnego zgromadzenia ludowego ani posiedzenia senatu, na którego obrady przychodził pierwszy, wychodził zaś ostatni (Plutarchus, *Cato Minor*: 18,1; 19,1).

Wzmianki w dziełach Mickiewicza na temat senatu i zgromadzeń ludowych antycznego Rzymu są tylko jednym z wielu przykładów wzajemnych powiązań między prawem i literaturą. Problematyka obecności prawa rzymskiego w twórczości poety jest jednak znacznie szersza niż przedstawione w tym artykule zagadnienia. Z tego względu jego autor przygotowuje obszerniejsze studium, które obejmować będzie kompleksowe omówienie pojawiających się u wieszca odwołań do regulacji prawnych znanych starożytnym Rzymianom. Prawo rzymskie, wraz z filozofią grecką i chrześcijaństwem, należy do tych dziedzin kultury antycznej, które wywarły przemożny wpływ na kształtowanie się duchowego i kulturalnego oblicza Europy. Posiadanie chociażby elementarnej wiedzy o nim powinno stać się zatem udziałem jak najszerszego kręgu osób, który wcale nie musi ograniczać się tylko do prawników. Nasz mistrz poezji doskonale to pokazuje.

Dzieła pisarzy antycznych

Augustus, Gaius Iulius Caesar Octavianus. *Res gestae divi Augusti*.

Cassius Dio Cocceianus. *Historia Romana*.

Cicero, Marcus Tullius. *Pro Murena*.

Gellius, Aulus. *Noctes Atticae*.

Livius, Titus. *Ab Urbe condita; Periochae*.

Suetonius Tranquillus, Gaius. *De vita Caesarum (Divus Iulius; Divus Augustus; Tiberius; Caligula; Nero; Domitianus)*.

Plutarchus, *Vitae parallelae (Cato Minor)*.

Tacitus, Publius Cornelius. *Annales*.

Wykaz skrótów tekstów źródłowych

- D. – Digesta Iustiniani
- G. – Gai Institutiones
- I. – Institutiones Iustiniani

Bibliografia

- Alföldy, Géza. *Historia społeczna starożytnego Rzymu*. Tłum. Anna Gierlińska. Do druku podał Leszek Mrozewicz. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1998.
- Berger, Adolf. „Acta diurna”. „Acta populi”. Tegoż. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Philadelphia: The American Philosophical Society, 1953. 341.
- , „Lex de imperio”. Tegoż. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Philadelphia: The American Philosophical Society, 1953. 550–551.
- , „Senatus populusque Romanus”. Tegoż. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Philadelphia: The American Philosophical Society, 1953. 696.
- Białyńska, Zofia. „Studia i praca nauczycielska młodego Mickiewicza”. *Rozprawy z Dziejów Oświaty* 2 (1959): 89–118.
- Bloch, Gustave. *Les origines du sénat romain. Recherches sur la formation et la dissolution du sénat patricien*. Paris: E. Thorin, 1883.
- Bonnefond-Coudry, Marianne. „Le princeps senatus: vie et mort d’une institution républicaine”. *Mélanges de l’École française de Rome. Antiquité* 105 (1993): 103–134.
- Breyer, Stefan. *Spór Horeszków z Soplicami. Studium z dziedziny problematyki prawnej „Pana Tadeusza”*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1955.
- Dąbkowski, Przemysław. „Uwagi prawne w „Panu Tadeuszu”. *Gazeta Sądowa Warszawska* 4 (1899): 50–54; 5 (1899): 66–70; 6 (1899): 82–88.
- Dernałowicz, Maria. *Kronika życia i twórczości Mickiewicza. Paryż, Lozanna: czerwiec 1834 – październik 1840*. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza, 1996.
- Dydyński, Teodor. *Historia źródeł prawa rzymskiego*. Warszawa: E. Wende i S-ka, 1904.
- Gibbon, Edward. *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*. Vol. 1–6. London: Printed for W. Strahan and T. Cadell, 1776–1788.

- Górski, Konrad. „Kilka wyrażań prawniczych w języku Mickiewicza”. *Język Polski* 5 (1948): 129–133.
- Graevius, Joannes Georgius. *Thesaurus antiquitatum Romanarum*. Venetiis: B. Javarina, 1732.
- Humbert, Gustave. „Acta senatus”. Charles Daremberg, Edmond Saglio. *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines d’après les textes et les monuments*. T. 1 (1). Paris: Hachette, 1877. 51–52.
- „Comitia”. Charles Daremberg, Edmond Saglio. *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines d’après les textes et les monuments*. T. 1 (2). Paris: Hachette, 1887. 1374–1401.
- Kodrębski, Jan. *Prawo rzymskie w Polsce XIX wieku*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1990.
- Kołąkowski, Zygmunt. „Prawo rzymskie w literaturze polskiej”. *Prawo* 15 (1938): 18–20.
- Kowalczyk, Jerzy. „Sławne theatrum na weselu podkanclerzego Jana Zamoyskiego. Premiera *Odprawy posłów greckich* (1578)”. *Pamiętnik Teatralny* 13 (1964): 242–251.
- „Jan Kochanowski i Jan Zamoyski”. *Jan Kochanowski i epoka renesansu. W 450. rocznicę urodzin poety 1530–1980*. Red. Teresa Michałowska. Warszawa: PWN, 1984. 263–281.
- Kuryłowicz, Marek, Wojciech Witkowski. *Rozprawa Jana Zamoyskiego o senacie rzymskim. Tekst łaciński, przekład oraz komentarz historyczno-prawny*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1997.
- Lécrivain, Charles. „Tribuni plebis”. Charles Daremberg, Edmond Saglio. *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines d’après les textes et les monuments*. T. 5. Paris: Hachette, 1892. 418–423.
- Lelewel, Joachim. *Dzieje starożytne. Od początku czasów historycznych do drugiej połowy wieku szóstego, ery chrześcijańskiej*. Wilno: J. Zawadzki, 1818.
- Lizisowa, Maria Teresa. *Prawem sędzić, czyli o języku Statutów Litewskich w Panu Tadeuszu*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie, 1998.
- Loska, Elżbieta. „Aerarium i przechowywanie aktów prawnych”. *Zeszyty Prawnicze Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego* 2 (2013): 27–43.
- Łoposzko, Tadeusz. *Zarys dziejów społecznych cesarstwa rzymskiego*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1989.
- Markelov, Andrei. „Augustus as Princeps Senatus”. *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis* 55 (2019): 203–218.

- Maślanka, Julian. „Autograf *Pierwszych wieków historii polskiej Mickiewicza*”. *Pamiętnik Literacki* 1 (1994): 144–156.
- Mączyński, Andrzej. „Wśród prawników w Soplicowie”. *Mickiewiczowskie konteksty*. Red. Maria Cieśla-Korytowska. Kraków: Avalon, 2019. 59–82.
- Méyet, Leszek. „Mickiewicz nauczycielem prawa”. *Prawda: książka zbiorowa dla uczczenia dwudziestopięcioletniej działalności Aleksandra Świętochowskiego 1870–1895*. Łwów: Nakładem Księgarni K. Altenberga, 1899. 321–330.
- Michelet, Jules. *Histoire romaine*. Paris: Librairie Classique de L. Hachette, 1831.
- Mickiewicz, Adam. „Zima miejska”. *Tygodnik Wileński* 6 (1818): 254–256.
- *Les premiers siècles de l'histoire de Pologne*. Tłum. Aleksander Mickiewicz, Władysław Mickiewicz. Paris: Librairie du Luxembourg, 1868.
- *Dzieła* (wydanie narodowe). T. 4: *Pan Tadeusz*. Warszawa: Czytelnik, 1949. T. 6: *Pisma prozą, cz. II: Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego. Pisma polityczne z lat 1832–1835*. Warszawa: Czytelnik, 1950. T. 7: *Pisma prozą, cz. 3: Pisma historyczne. Wykłady lozańskie*. Warszawa: Czytelnik, 1950. T. 8: *Literatura słowiańska. Kurs pierwszy, półrocze I*. Warszawa: Czytelnik, 1952. T. 9: *Literatura słowiańska. Kurs pierwszy, półrocze II*. Warszawa: Czytelnik, 1952. T. 14: *Listy, cz. 1*. Warszawa: Czytelnik, 1953.
- Mommsen, Theodor. *Römisches Staatsrecht*. Bd. 2 (1). Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1874; Bd. 2 (2). Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1875.
- Mousourakis, George. *A Legal History of Rome*. London – New York: Routledge, 2007.
- Niebuhr, Barthold Georg. *Römische Geschichte*. Berlin: G. Reimer, 1811–1812.
- Okoń, Jan. „Jan Kochanowski w kręgu mecenatu Jana Zamoyskiego”. *Ruch Literacki* 1 (2011): 1–23.
- Pelc, Janusz. „Jan Kochanowski a Warszawa. Prapremiera *Odprawy posłów greckich w podwarszawskim Ujazdowie w 1578 r.*”. *Stolica* 35 (1966): 6–7.
- Pilch, Stanisław. „Dziennik w starożytnym Rzymie”. *Filomata* 2 (1929): 79–82.
- Płoszewski, Leon. „Chodźko Aleksander Borejko”. *Polski Słownik Biograficzny*. T. 3. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1937. 380–381.
- „Dodatek krytyczny”. Adam Mickiewicz. *Dzieła* (wydanie narodowe). T. 7: *Pisma prozą, cz. 4: Pisma historyczne. Wykłady lozańskie*. Warszawa: Czytelnik, 1950. 259–304.
- Pólturzycki, Józef. *Adam Mickiewicz jako nauczyciel i pedagog*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1998.

- Rafferty, David. „Princeps Senatus”. *Melbourne Historical Journal* 2 (2011): 1–22.
- Rawson, Elizabeth. „Discrimina ordinum: The Lex Julia Theatralis”. *Papers of the British School at Rome* 55 (1987): 83–114.
- Rotondi, Giovanni. *Leges publicae populi romani. Elenco cronologico con una introduzione sull'attività legislativa dei comizi romani*. Milano: Società Editrice Libreria, 1912.
- Sinko, Tadeusz. *Mickiewicz i antyk*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1957.
- Górski Konrad, red. „Podanie (nr 3)” [hasło]. *Słownik języka Adama Mickiewicza*. T. 6. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1969. 240.
- Suolahti, Jaakko. „Princeps senatus”. *Arctos* 7 (1972): 207–218.
- Szczygielski, Krzysztof. „O sławnych prawodawcach w wierszach Adama Mickiewicza”. *Miscellanea Historico-Iuridica* 2 (2015a): 281–295.
- „Prawodawstwo Justyniana w dziełach Adama Mickiewicza”. *Justynian i prawo rzymskie. Refleksje w 1450. rocznicę śmierci cesarza*. Red. Krzysztof Szczygielski. Białystok: Wydawnictwo Prymat, 2015b. 169–185.
- „Adam Mickiewicz i prawo rzymskie”. *Edukacja Prawnicza* 1 (2016): 10–12.
- Talbert, Richard John Alexander. *The Senate of Imperial Rome*. Princeton: Princeton University Press, 1984.
- Tansey, Patrick. „The Princeps Senatus in the Last Decades of the Republic”. *Chiron* 30 (2000): 15–30.
- Tarwacka, Anna. *Prawne aspekty urzędu cenzora w starożytnym Rzymie*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2012.
- Tarwacka, Anna, Jan Zabłocki. *Rzymskie prawo publiczne*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2021.
- Willems, Pierre. *Le sénat de la République romaine. Sa composition et ses attributions*. T. 2. Louvain: Ch. Peeters, 1883.
- *Le droit public romain ou les institutions politiques de Rome depuis l'origine de la ville jusqu'à Justinien*. Wyd. 6. Louvain: Ch. Peeters, 1888.
- Zamojski, Jan. *De senatu romano libri duo*. Venetiis: apud Iordanum Ziletum, 1563.
- Zarębina, Maria. *Poeta wśród prawników. O „Panu Tadeuszu” inaczej*. Kraków: Universitas, 1999.
- Zmigryder-Konopka, Zdzisław. „Sur les origines du tribunal de la plebe”. *La Pologne au VII-e Congrès International des Sciences Historiques Varsovie 1933*. Vol. 2. Varsovie: Société Polonaise d'Histoire, 1933. 1–12.

Zoll, Fryderyk. *Historia prawodawstwa rzymskiego. Cz. 1: Historia organów ustawodawczych w państwie rzymskim*. Kraków: nakładem autora, 1902.

Adam Mickiewicz on the Senate and Popular Assemblies in Ancient Rome

Summary

Adam Mickiewicz is considered to be the most outstanding Polish Romantic poet, as well as one of the most excellent poets of Europe. Due to their timeless value, his works become a source of inspiration for generations of readers. Interestingly, in Mickiewicz's works we can find numerous references to legal issues, including those concerning the composition, functioning, and significance of the senate and popular assemblies in ancient Rome. An analysis of individual parts of the poet's works allows us to conclude that he was quite familiar with the issues related to the social history and political organization of ancient Rome. His knowledge of the subject primarily comes from the works of ancient writers (Cicero, Livy, Tacitus, Plutarch, Suetonius, Aulus Gellius, and Cassius Dio), with which he became acquainted during his studies at the Vilnius University. Mickiewicz also read publications dealing extensively with the history of ancient Rome by such authors as Edward Gibbon, Barthold Georg Niebuhr, and Jules Michelet. It should be emphasized that the poet used expert Latin legal terminology when addressing various issues concerning the Roman senate and popular assemblies. The references to Roman law present in Mickiewicz's works are yet another testimony to the fact that it is an important component of Europe's cultural heritage. Having at least elementary knowledge in this area should therefore be desirable for the largest possible group of people, which needs not be limited only to lawyers. Poland's greatest poet is a good example of this.

Keywords: Adam Mickiewicz, Roman law, senate, popular assemblies

Słowa kluczowe: Adam Mickiewicz, prawo rzymskie, senat, zgromadzenia ludowe

Cytowanie

Szczygieski, Krzysztof. „Adam Mickiewicz o senacie i zgromadzeniach ludowych w starożytnym Rzymie”. *Rocznik Komparatystyczny* 13 (2022): 131–150. DOI: 10.18276/rk.2022.13-07.